

Turistlandet

Noteliste

- s. 2: Georg Nygaard: *Maleren Martinus Rørbyes Rejsedagbog 1830*. Kunstforeningen i København 1930, s. 17 (6. juni 1830). Alle citater i det følgende er skrevet med nutidig retstavning.
- s. 3: Bjarne Nielsen Brovst: *H.C. Andersen og kærligheden*. Lindhardt og Ringhof 2004, s. 133-137.
- s. 4: Se en tidstavle over H.C. Andersens rejse til Jylland og Fyn i 1830 på H.C. Andersen Centrets hjemmeside: <https://andersen.sdu.dk/liv/tidstavle/vis.html?aar=1830>
- s. 5: Jytte Nielsen: "Martinus Rørbye i Thy" i Gertrud Oelsner (red.): *Udsigt til Guldalderen*. Storstrøms Kunstmuseum 2006, s. 183-188.
- s. 5: Nygaard 1930.
- s. 5: Diskussionen om guldaldermalerne som turister findes hos Gertrud Oelsner: "Kunstneren som turist" i Gertrud Oelsner (red.): *Udsigt til Guldalderen*. Storstrøms Kunstmuseum 2006, s. 95-102. Se også: Karina Lykke Grand: "Turist i guldalderen - på rejse med Martinus Rørbye", i *Passepartout* 2009, s. 95-112.
- s. 6: *Magazin for Reiseiagttagelser*, 1825, her citeret efter Bente Jensen: "Det danske Schweiz - da Bornholm blev opdaget som turistmål" i *Den jyske historiker*, nr. 65, 1993, s. 49-78.
- s. 6: *Meyers Fremmedordbog*, 3. udgave 1853, på opslaget 'Tourist'. I første udgave af *Meyers Fremmedordbog* fra 1837 var ordforklaringen meget kortfattet og 'Tourist' var simpelthen et andet ord for rejsende. Den samme forståelse gjorde sig gældende i en engelsk ordbog fra år 1800, der forklarede, at "A Traveller is now-a-days called a Tour-ist", citeret efter James Buzard: *The Beaten Track*. Clarendon Presse 1993, s. 1.
- s. 8: Beskrivelse af Himmelbjerget i *Illustreret Tidende* 21. marts 1869. Her citeret efter Jørn Guldberg: "Himmelbjerget som destination" i Gertrud Oelsner (red.): *Udsigt til Guldalderen*. Storstrøms Kunstmuseum 2006, s. 215-231.
- s. 8: Statusanalyse af turismens udvikling og konkurrenceevne 2019, se: <https://www.visitdenmark.dk/api/drupal/sites/visitdenmark.com/files/2019-11/Statusanalyse%20af%20turismens%20udvikling%20og%20konkurrenceevne%202019.pdf>
- s. 8: I turismeuddannelsernes grundbog af Anders Sørensen (red.): *Grundbog i turisme*. Frydenlund 2007, opdeler Sørensen studiet af turisme i økonomiske og sociologiske tilgange. Se også i samme værk Per Åke Nilsson: "Turismens historie", s. 43-53, der med

meget brede penselstrøg opdeler turismen fra antikken til nutiden i tre overordnede typologier: pilgrimsturisme, helseturisme og 'kognitiv turisme', mens konkrete analyser af eksempelvis turistforeningernes rolle er fraværende.

s. 10: I en publikation om EU-landenes turisme regnes oprettelsen af Danmarks Turistråd i 1967 som et begyndelsespunkt for dansk turisme - i betydningen omsætning og overnatninger, se. J.J. Liburd & P.S. Simonsen: "Tourism in Denmark: From Ugly Duckling to Our Journey" i C. Costa, E. Panyik & D. Buhalis (red.): *European Tourism Planning and Organisation Systems*. Channel View Publications 2014, s. 13-27.

s. 12: H.C. Andersen: "Den lille Havfrue" i *Eventyr, fortalte for Børn*. København 1837. Eventyret er citeret fra en moderniseret udgave, der kan findes her: <https://duda.dk/tema/eventyr/den-lille-havfrue/>

s. 16: H.C. Andersen i et brev til Christian Wulff den 25. oktober 1834. Brevet kan læses på H.C. Andersen Centrets hjemmeside: <https://andersen.sdu.dk/brevbase/brev.html?bid=867>

s. 18: De danske adeliges dannelsesrejser er beskrevet i Vello Helk: *Dansk-norske studierejser 1661-1813, bd. 1-2*. Odense Universitetsforlag 1991. Udviklingen fra den klassiske til den romantiske dannelsesrejse er for engelske forhold blevet analyseret i John Towner: "The Grand Tour: A key phase in the history of tourism" i *Annals of Tourism Research*, vol. 12(3), 1985, s. 297-333. Se også Lynne Wilthey: *Grand Tours and Cook's Tours: A History of Leisure Travels, 1750-1915*. William Morrow & Co. 1997.

s. 18: J. Chr. Hedegaard: *Reise fra Kiøbenhavn til Weile, 1796*. Genudg. af Julius Clausen, Kjøbenhavn 1918, s. 1.

s. 19: Om Italien som rejsemål og forbillede for britiske rejsende, se Rosemary Sweet: *Cities and the Grand Tour. The British in Italy, c. 1660-1820*. Cambridge University Press 2012.

s. 19: Uddrag fra Jørgen Scheels dagbog efter Mikael Frausing: "Det fortryllende Italien. "Den vilde greve" og 1700-tallets nye rejseidealer" i Britta Andersen, Anders Sørud Madsen & Simone Wildau Hansen (red.): *Herregårdshistorie*, bind 10, 2015, s. 13-25. En grundig beskrivelse af Jørgen Scheels rejse findes hos Hugo Matthiessen: *En Greve*. G.E.C. Gads Forlag 1954.

s. 20: L.M. Wedel: *Indenlandske Reise igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser. Med Hensyn tildeels paa oconom. og statistiske Gjenstande. I Aarene 1799-1804*. Bd. 1-2. F. Brummers Forlag 1804-1806. Citatet stammer fra Wedels opsummering ved ankomsten til Hamborg i slutningen af bind 1, hæfte 1, s. 156-157.

s. 22: Christian Molbech: *Ungdomsvandring i mit Fødeland I-II*. Seidelin 1811-1815. Her refereret efter Jørn Guldborg: "Danmark som billede. Naturvidenskab, historie og æstetik i Christian Molbechs "Ungdomsvandring i mit Fødeland" i Gertrud Oelsner (red.): *Udsigt*

til Guldalderen. Storstrøms Kunstmuseum 2006, s. 65-75. Se også Tine Damsholt: "En national turist i det patriotiske landskab" i *Fortid og Nutid*, nr. 1, 1999, s. 3-26.

s. 23: Orvar Löfgren: *On holiday. A history of vacationing*. University of California Press 2002, har introduceret ideen om, at de grundlæggende fortællinger i nutidens turisme er skabt i romantikken og ikke har udviklet sig siden, hvorfor turisme kan betragtes som en 'romantisk aktivitet'. For turismen som bestående af markører for kulturel autenticitet, se Jonathan Culler: "Semiotics of tourism" i *American Journal of Semiotics*, vol. 1(1-2), 1981, s. 127-140. John Urry står bag betegnelsen 'turismeblik' ('tourist gaze') som turismens kerneaktivitet gennem sightseeing og fotografi. Han har siden i samarbejde med Jonas Larsen revideret en del af teorien og inkluderet 'turismekroppen', nemlig den sanselige tilstedeværelse ved rejsen som en vigtig drivkraft i turismen. John Urry & Jonas Larsen: *The Tourist Gaze 3.0*. SAGE Publications 2011.

s. 24: Bente Scavenius: "De mønske kridtbjerge. Søren Læssøe Tange og C.W. Eckersberg på Møn." i Gertrud Oelsner (red.): *Udsigt til Guldalderen*. Storstrøms Kunstmuseum 2006, s. 105-116.

s. 28: P.C. Skovgaards rejse til Møn findes beskrevet i Karina Lykke Grand: *Dansk Guldalder. Rejsebilleder*. Aarhus Universitetsforlag 2012. Citaterne findes på s. 55 og s. 63.

s. 29: James Buzard har anvendt den engelske vending 'Off the beaten track' som metafor for turisternes trang til at fremvise originalitet, og han har påvist, hvordan spændingen mellem 'ægte rejsende' og 'overfladiske turister' går tilbage til turismens begyndelse i 1800-tallet, se James Buzard: *The Beaten Track*. Clarendon Presse 1993. Lord Byrons rejse er mest udtømmende beskrevet i James Buzard: "The Uses of Romanticism: Byron and the Victorian Continental Tour" i *Victorian Studies*, vol. 35(1), 1991, s. 29-49.

s. 30: Pointen om guldaldermalernes iscenesættelse af en ikke-moderne motivverden er stærkt fremført hos Grand 2012. Citatet af J. Th. Lundbye findes på side 80 f.

s. 32: Kristine Dyrmann: "På kurophold i Bad Pyrmont" i *Herregårdshistorie*, nr. 12, Gammel Estrup - Herregårdsmuseet, 2017, s. 58-73.

s. 32: L.M. Wedel: *Badereise til Pyrmont, Oldeslohe, Dobberan etc, samt Indretningerne der i Aaret 1814*. Kjøbenhavn 1817, s. 55.

s. 33: Steen Bo Frandsen: "Vestkystens opdagelse som landskab og badested - Før i første halvdel af 1800-tallet" i *Den jyske historiker*, nr. 65, 1993, s. 25-48.

s. 34: Citeret efter Jørn Guldborg: "Danmark som billede. Naturvidenskab, historie og æstetik i Christian Molbechs "Ungdomsvandring i mit Fødeland" i Gertrud Oelsner (red.): *Udsigt til Guldalderen*. Storstrøms Kunstmuseum 2006, s. 65-75.

s. 34: Åbningsscenen i Steen Steensen Blicher: *Fjorten Dage i Jylland*, 1836. Her refereret efter genudgivelse af Gyldendal 1998, s. 7-10.

- s. 34: H.C. Andersen: "Phantasie ved Vesterhavet" i *Phantasier og Skizzer*. København 1831. Digtet kan læses på H.C. Andersen Centrets hjemmeside:
<https://andersen.sdu.dk/vaerk/vesterhavet/trans.html>
- s. 36: Peter Thule Kristensen: "Borgerskabets pastorale. Cottageparken som pionerprojekt" i Nan Dahlkild (red.): *Sommerlandets arkitektur*. Museum Tusulanums Forlag 2018, s. 59-80.
- s. 38: I.S. Bertelsen: *Blade af Klampenborg Badeanstalts historie*. Wroblewski 1895, s. 25.
- s. 39: Lene Nørgaard Munch: *Vi har det så dejligt*. Turbine 2019, s. 102f.
- s. 39: Henrik Pontoppidan: *Den gamle Adam: Skildring fra Alfarvej*. Thieles Bogtrykkeri 1894, s. 3f.
- s. 40: Afsnittet er baseret på Jensen 1993, s. 52. Se også Bente Jensen: *Bornholm - Danmarks ferio. Træk af turismens historie*. Bornholms Museum 2016.
- s. 41: Jensen 1993, s. 52 og s. 67.
- s. 44: Bornholms Avis: "Tydske Lystreisende" 13. juli 1875.
- s. 45: Bornholms Avis: "Tydske Lystreisende" 27. juli 1875.
- s. 46: Jensen 1993, s. 71.
- s. 48: Avisreportager fra den 24. august 1913 i *Politiken*, *Berlingske Tidende* og *Social-Demokraten*. Afsnittet er baseret på den amerikanske kultursociolog Chantel Tattoolis analyse af Den lille Havfrue-skulpturs nationale og kulturelle betydninger for turister og danskere, se Chantel Tattoli: "Landmark Princess" i *Los Angeles Review of Books* 3. august 2015: <https://lareviewofbooks.org/article/landmark-princess/>
- s. 49: *Politiken*: "Den lille Havfrue blev opstillet paa Langelinje i Gaar" og "Den lille Havfrue paa Plads" 24. august 1913.
- s. 50: Den organiserede turismes historie er især blevet beskrevet i jubilæumsbøger, der giver et fint overblik over den organisatoriske og erhvervsmæssige udvikling. Se fx Xenius Rostock: *Turisme i Danmark: Bidrag til Rejselivets Psykologi: med spredte Træk af Turistforeningens Historie gennem 50 Aar*. Jubilæums-Aarbog, Turistforeningen for Danmark, 1938; Hans Joakim Schultz: *Dansk Turisme i 100 år 1888-1988*. Danmarks Turistråd 1988 og Knud Secher: *Hundrede år i dansk turisme*. Turistårbogen 1989. Se også Jørgen Hansen: *Dansk turisme i 125 år: et personligt strejftog gennem et erhvervs organisatoriske historie*. TexTour 2014.
- s. 51: Henrik Pontoppidan: *Danske Billeder* (upubl. manuskript, 1889), forlæg for turistguiden *Reisebilder aus Dänemark*, 1890:
<http://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/boeger/reisebilder.html>

- s. 53: E. Holten-Nielsen: *Den danske Turistforening 1889-1899*. 10-års jubilæumsskrift. København 1899.
- s. 54: "Nyt turistland. Kattegatsøen Samsø ved at blive opdaget" i *Turisten*, april 1928, s. 2-3.
- s. 55: Citat fra Holten-Nielsen 1899.
- s. 55: Majbrit Holm Grenaa: "Terra Incognita: Turistforening og turistpropaganda i Grenaa anno 1915" i *Museum Østjyllands Årbog 2013*. Museum Østjylland 2013, s. 22-29.
- s. 56: Holm Grenaa 2013, s. 27f.
- s. 58: Turistforeningen for Danmark er analyseret i Mikael Frausing: "Et lykkeligt fornuftsægteskab? Turistforeningen for Danmark - mellem hjemstavnsturisme og eksportturisme ca. 1888-1967" i *Kulturstudier*, nr. 1(1), 2010, s. 25-52. Se også Frederik Forrai Ørskov: "From Nordic Romanticism to Nordic Modernity: Danish Tourist Brochures in Nazi Germany, 1929-1939" i *Journal of Contemporary History*, vol. 55(1), s. 29-51.
- s. 59: Karl Larsen i *Turisttidende 1913*, her citeret fra Schultz 1988, s. 38. Se også Hansen 2014, s. 16.
- s. 60: Lederartikel af Anders Nordahl-Petersen i *Turisten - Officielt Organ for den danske Turistbevægelse*, februar 1926, s. 1.
- s. 60: "Danske Turisters Sang" i *Turisten - Officielt Organ for den danske Turistbevægelse*, september 1926, s. 9.
- s. 62: Politiken 25. juli 1930; Anders Nordahl-Petersen i *Turisten - Officielt Organ for den danske Turistbevægelse* august 1930; samt FU-referater fra 24. juni og 2. december 1930 - "FU-referater" findes i *Turistforeningen for Danmarks Arkiv*, Rigsarkivet Viborg.
- s. 62: Guidebøgernes kulturhistorie er behandlet i Victoria Peel & Anders Sørensen (red.): *Exploring the Use and Impact of Travel Guidebooks*. Channel View Publications 2016.
- s. 63: Fx Xenius Rostock: *Denmark, 1924/Dänemark, 1925*; turistbrochurerne *Pay a Visit to Copenhagen/Besuchen Sie Kopenhagen* (1923-1925) eller *Den Danske Riviera* (1923-1927) - "Turistbrochurer" i *Turistforeningen for Danmarks Arkiv*, Rigsarkivet Viborg.
- s. 66: Om William Shakespeares fødehjem, se Eric G.E. Zuelow: *A history of modern tourism*. Palgrave-Macmillan 2015, s. 82-83.
- s. 67: *Turistens Fører*. Aarhus Turistforening 1937. Stavefejlen Frederiksberg (uden j) findes i kilden.
- s. 67: Jørgen Hansen & P.E. Jensen: *Aalborgturismen i 100 år - fra forening til forretning*. Selskabet for Aalborgs Historie 2012.

- s. 68: P.V. Johansen (red.): *Aalborg 1935*. Udgivet til det 6. nordiske pressemøde i Aalborg 1935.
- s. 68: *Danmarks Turistpropaganda. Beretning fra Udenrigsministeriets Udvalg for Turistpropaganda i Udlandet*, Udenrigsministeriet 1934. Udvalget baserede sine anbefalinger på en grundig gennemgang af udlændinges beskrivelser af Danmark i reportager og rejseberetninger.
- s. 70: Thorolf Møller: "Har vi Raad til at ofre saa lidt paa Turist-Reklamen?" i *Nyt Tidsskrift for Kunstindustri* 1934, s. 4-5.
- s. 70: "Den historiske linje" i *Turisten – Officielt Organ for den danske Turistbevægelse*, februar 1934, s. 17.
- s. 71: *Danmarks Turistpropaganda*. s. 12-13.
- s. 72: Tattoli 2015; Afgørelsen om ophavsret til Den Lille Havfrue, se *Ugeskrift for retsvæsen*, årg. 72, 1938, s. 338-339.
- s. 72: Monica Redlich: *Danish Delight*. Duckworth 1939.
- s. 73: *Danmarks Turistpropaganda*, s. 14.
- s. 74: *Denmark og Denmark next, 1936 - "Turistbrochurer"*, Turistforeningen for Danmarks Arkiv, Rigsarkivet Viborg.
- s. 74: Nan Dahlkild: "Fritiden er frihedens forudsætning" i Nan Dahlkild (red.): *Sommerlandets arkitektur*. Museum Tusulanums Forlag 2018, s. 129-169; Anja Warschawsky: "Folkeferie – ferieformer, ferieindhold og dannelsesidealer 1938-1988" i *Arbejderhistorie*, nr. 2, 2008, s. 1-16.
- s. 75: *Folketingstidende* 23. februar 1938, sp. 3352ff.
- s. 75: *Arbejderen* 1938, citeret efter Warschawsky 2008, s. 4
- s. 76: Reklamekatalog fra *Folkeferie*, citeret efter Warschawsky 2008, s. 6.
- s. 77 Nan Dahlkild: "Fra drømmen for de få til drømmen for de mange" i Nan Dahlkild (red.): *Sommerlandets arkitektur*. Museum Tusulanums Forlag 2018a, s. 81ff.
- s. 78: Palle Uhd Jepsen, Lene B. Fransen & Marianne Ploug: *Henne*. Varde Museum 2012, s. 209ff.
- s. 80: Turistforeningen for Danmarks arkiv: *Forretningsudvalget 1945-1947*, 22. januar, 16. marts, 14. maj 1945 - "FU-referater, Turistforeningen for Danmarks Arkiv, Rigsarkivet Viborg.
- s. 81: Lulu A. Hansen: "Hellere 100 nøgne tyskere end én i uniform" i *Levende Viden*, nr. 1, 2013, s. 10-21.

s. 82: Michael F. Wagner: "Motorfolk i Lejr. Autoturisme som fritidsforbrug" i K.H. Andersen, K. Jensen & M. Thelle (red.): *Forbrugets kulturhistorie*. Aarhus Universitetsforlag 2017, s. 203-224.

s. 82: Schultz 1988, s. 85ff.

s. 82: Nan Dahlkild: *Fra sommervilla til feriehytte: om århundredskiftets og mellemkrigstidens fritidsbebyggelser*. Dansk byplanlaboratorium 1991, s. 58f.

s. 83: Sætningen forekommer i forskellige versioner og det står ikke helt klart, hvor den stammer fra. I den gengivne version er det titlen på en artikel om turismen i Skagen, se Michael Ax: "Rødspætter og turister – dem får man" i Bent Bang Larsen og Annemette Løkke Berg (red): *Folkets Nordjylland*. Nordjyllands Amt 2003, s. 136-147.

s. 84: Tattoli 2015.

s. 85: Billede og billedtekst, se H.G. Olrik: "Nogle nye Undersøgelser om H.C. Andersens Slægt og Fødested" i *Personalthistorisk Tidsskrift*, række 8, bind 4, 1925, s. 1-15. Debatten blev ført i *Nationaltidende* og *Fyens Stiftstidende* i marts og april 1925.

s. 85: Hans Scherfig: "Kampen mod H.C. Andersen" i *Land og Folk* 1. april 1955.

s. 86: Tattoli 2015, samt avisreportager fra B.T: "Hovedet savet af Den lille Havfrue i morges" 25. april 1964; Berlingske Aftenavis: "Hovedet savet af Den lille Havfrue" 25. april 1964; Demokraten: "Den lille havfrue halshugget i nat" 25. april 1964; Aktuelt: "Havfruehovedet er sporløst væk" 26. april 1964; Berlingske Tidende: "Mysteriet om den hovedløse lille havfrue" 26. april 1964; Jyllands-Posten: "Politi og Frømand ledte forgæves efter Havfruens Hoved" 26. april 1964 og B.T: "Politiet leder som i mordsager" 27. april 1964.

s. 87: Schultz 1988, s. 80.

s. 88: Om dansk turismes hovedområder, se Visitdenmark.dk: *Forretningsområder - <https://www.visitdenmark.dk/corporate/videncentre/forretningsomraader/forretningsomraader>*

s. 89: Ministeriet for kulturelle anliggender: *En kulturpolitisk redegørelse*, Betænkning nr. 517, 1969, s. 229.

s. 92: Se Maj Carboni: "Magistre bag Den Lille Havfrues udflugt til Shanghai" i *Magisterbladet* 14. januar 2009: <https://www.magisterbladet.dk/magasinet/2009/magisterbladet-nr-1-2009/magistre-bag-den-lille-havfrues-udflugt-til-shanghai>; CBSNews.com: "Little Mermaid Taking Trip to China" 25. marts 2010: <https://www.cbsnews.com/news/little-mermaid-taking-trip-to-china/>; Troels Halgreen: "Den lille havfrue stikker til søs" i *Information* 4. februar 2009:

<https://www.information.dk/kultur/2009/02/lille-havfrue-stikker-soes>. Se også Anne Klara Bom: "When heritage goes global - The Little Mermaid in Shanghai" i *Journal of Heritage Tourism*, vol. 7(4), 2012, s. 341-357.

s. 93: Realdania: "Havfruen er vendt hjem til Danmark" 22. november 2010:
<https://realdania.dk/projekter/expo2010/nyheder/havfruen-er-vendt-hjem-til-danmark-201110>

s. 94: Hans Christian Thoning: 1. *Behandling af "Forslag til folketingsbeslutning om Den lille Havfrue* 27. november 2008:

<https://www.ft.dk/samling/20081/ beslutningsforslag/B20/BEH1-25/forhandling.htm>

s. 94: Christopher Bo Bramsen: "Den Lille Havfrue på Kina-tur" på *JyllandsPosten.dk* 25. marts 2010: <https://jyllands-posten.dk/debat/kronik/article4312561.ece/>

s. 95: Regeringen: *Danmark i kultur- og oplevelsesøkonomien, 5 nye skridt på vejen*. 2003, s. 8f.
https://kum.dk/fileadmin/_kum/5_Publikationer/2003/Danmark_i_kultur-_og_oplevelsesoekonomien.pdf

s. 97: Filmen og VisitDenmarks kampagne kan ses på www.megetmereendbare.dk.

s. 98: Pernille Steensgaard: "Fortrydelsens land" i *WeekendAvisen* 15. juli 2020.
WeekendAvisen kørte en artikelserie om turisme i nr. 29-34 i juli og august måned 2020.

s. 99: H.C. Andersen: *Jylland mellem tvende have*, 1859, se:
<https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historier-om-sangene/j-1/jylland-mellem-tvende-have/>